

“JIMJITLIK” ROMANIDA BADIY PSIXOLOGIZM

Zeripboyeva Shaxlo Qudrat qizi, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti Filologiya va san'at fakulteti
talabasi

ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE NOVEL “JIMJITLIK”

Zeripboeva Shahlo Qudrat qizi, Student Of The Faculty of
Philology and art of Urgench State University named after Abu
Rayhon Beruniy

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В РОМАНЕ “ЖИМЖИТЛИК”

Зерипбоева Шахло Кудратовна, студентка факультета
Филология и искусство Ургенчского государственного
университета имени Абу Райхана Беруний

Annotatsiya: Ushbu maqolada Said Ahmadning “Jimjitlik” romanidagi badiiy psixologizm masalasi adabiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Avvalo, badiiy psixologizmning umumiy nazariy asoslari aniqlanadi, so'ng qahramonlar ichki holatining tasviri, ruhiy iztiroblar, ichki monologlar, badiiy vositalar orqali psixologik portretlar yaratilishi tahlil qilinadi. Shu orqali Said Ahmadning badiiy tafakkuridagi ruhiyatiga xos yondashuvlar ochib beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy psixologizm, ichki monolog, ruhiy kechinma, Said Ahmad, “Jimjitlik”, vijdon, tasvir vositalari.

Abstract: This article provides a literary-theoretical analysis of the artistic psychologism in Said Ahmad's novel *Jimjitlik*. First, the general theoretical foundations of artistic psychologism are defined. Then, the depiction of characters' inner states, mental struggles, inner monologues, and the creation of psychological portraits through artistic tools are examined. Thus, the psychological approach in Said Ahmad's literary thinking is revealed.

Key words: artistic psychologism, inner monologue, psychological experience, internal speech, Said Ahmad, “Jimjitlik”, conscience, expressive devices.

Аннотация: В данной статье проводится литературно-теоретический анализ художественного психологизма в романе Саида Ахмада “Жимжитлик”. Сначала определяются общие теоретические основы психологизма, затем анализируются внутренние состояния персонажей, душевные переживания, внутренние монологи и создание психологических портретов с помощью художественных средств. Таким образом раскрываются особенности подхода Саида Ахмада к отображению внутреннего мира человека.

Ключевые слова: художественный психологизм, внутренний монолог, душевное переживание, внутренняя речь, Саид Ахмад, “Жимжитлик”, совесть, художественные средства.

KIRISH. O'zbek adabiyotida inson ruhiy olamini chuqur tahlil qilish, kechinmalarni nozik badiiy vositalar orqali tasvirlash jarayoni mustaqillik yillaridan boshlab yangi bosqichga ko'tarildi. Psixologik tahlilga asoslangan asarlar nafaqat voqelikni, balki voqelik ortidagi ichki qarama-qarshilik, insoniy vijdon, ikkilanish, iroda va iymon kabi murakkab tushunchalarni talqin qilishga intildi.

Shu jarayonda badiiy psixologizm adabiy-estetik hodisa sifatida alohida ahamiyat kasb eta boshladi. Adabiyotda inson ruhiyati tasviri hamisha muhim masala sanaladi. Adabiyotshunoslik lug'atida badiiy psixologizmga quyidagicha ta'rif berilgan: “Badiiy psixologizm – badiiy asarda to'laonli inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri: personaj ruhiyatining ochib berilishi, xatti-harakatlari va gap-

<https://orcid.org/0009-0006-1570-140X>

e-mail:

shaxlozeripboyeva36@gmail.com

soʻzlarining psixologik jihatdan asoslanishi, shu maqsadlarga xizmat qiluvchi usul va vositalarning jami”[5;48]. Mazkur termin adabiy tanqidda qahramon ruhiyati, ichki kechinmalarining badiiy ifodalanishini, tafakkur va sezgi bilan bogʻliq holatlarning estetik tasvirini anglatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Said Ahmad ijodi, xususan, uning “Jimjitlik” romani badiiy psixologizmning yorqin namunasidir. Asarda voqealar rivojidan koʻra, insonning ichki dunyosi, uning kechinmalari, vijdon azobi va ichki sukunat kitobxonning eʼtiborini koʻproq tortadi. Romandagi “jimjitlik” timsoli tashqi sukunatdan koʻra koʻproq ichki qarama-qarshiliklarning ramziy ifodasidir. Said Ahmad ushbu asar orqali inson qalbining eng nozik va ogʻriqli jihatlari ochib bergan.

Adabiyotning asosiy maqsadi inson va uning ichki dunyosini ochish, ijtimoiy muhit bilan shaxs oʻrtasidagi munosabatlarni badiiy tafakkur doirasida talqin qilishdan iboratdir. Bu borada badiiy psixologizm – adabiyotshunoslikdagi eng muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Badiiy psixologizm deganda, asarda qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari, axloqiy-irodaviy tanlovlari, vijdon azobi va sezgi olami kabi noaniq, lekin chuqur qatlamdagi his-tuygʻularining tasviri tushuniladi. Ushbu tasvir bevosita emas, balki ichki monolog, ong oqimi, tafakkur silsilasi, ramziy tasvirlar, holat metaforalari kabi usullar orqali amalga oshiriladi. Adabiyotshunos olim H.Umurovning fikricha, “Romanda epik tasvir bilan his-tuygʻular tasviri oʻziga xos uygʻunlashadi. Asarda tashqi voqelikning panoramasi – qahramonlar qalbidagi kechinmalarni reallashtirgani kabi, kechinma va fikrlar oqimi oʻz navbatida tasvirlanayotgan hayotning mohiyatini ochadi”[9;4]. Ushbu mulohaza aynan Said Ahmadning “Jimjitlik” romaniga ham tatbiq etilishi mumkin. Asarda epik sujet oʻrnini qahramonlarning ichki kechinmalari, ularning fikriy izlanishlari, oʻz-oʻzini anglashga boʻlgan intilishini koʻrishimiz mumkin. Muallif tashqi hayotni emas, balki ushbu hayotni qahramon qalbida qanday aks etishini, bu aks-sado qanday ruhiy silsilalarga sabab boʻlishini koʻrsatishga harakat qiladi.

MUHOKAMA. Said Ahmadning “Jimjitlik” romanida badiiy psixologizm aynan mana shu koʻrinishlarda oʻz aksini topadi. Asar sujeti psixologik oʻzgarishlar markaziga qurilgan boʻlib, voqealar emas, balki ularni qanday qabul qilish,

anglash va baholash muhim. Said Ahmadning “Jimjitlik” romanida voqealar dinamikasidan koʻra, inson ruhiyatining ichki silsilasi, ruhiy iztiroblar va fikriy tahlillar muhimroq oʻrin tutadi.

Oʻzbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmadning “Jimjitlik” romani ezgulik va yovuzlik oʻrtasidagi abadiy kurashga bagʻishlangan psixologik asardir. Ilk bor 1986–1987-yillarda “Sharq yulduzi” jurnalida bosilgan ushbu roman oʻtgan asrning 80-yillar birinchi yarmidagi ijtimoiy hayot haqiqatini bir qishloq manzarasi orqali koʻrsatadi. Asarning yetakchi obrazlaridan biri – Tolibjon. U uzoq yillar vatandan yiroqda yashab, oilasidan ayrilgan, hayotning ogʻir zarbalarini boshidan kechirgan, oʻtmishi iztirobli inson sifatida tasvirlanadi. Uning obrazida inson shaʼni, vijdoni, ichki eʼtiqod va botiniy tozalik muhim badiiy mezon sifatida ilgari suriladi. Bu qahramon timsolida muallif hayotda yashashning eng muhim omili – iymon va sabr-toqat ekanini koʻrsatadi. Romanda salbiy xarakterga ega boʻlgan asosiy qahramonlardan biri – kolxoz raisi Mirvali obrazidir. Said Ahmad bu obraz orqali murakkab psixologik tipni yaratadi: bir tomondan u ishbilarmon, tashabbuskor, salohiyatli rahbar sifatida koʻrinadi, boshqa tomondan esa amalparast, xudbin, hiylakor va qilmishidan tap tortmaydigan salbiy shaxs sifatida namoyon boʻladi. Uning shaxsidagi ijobiy va salbiy fazilatlar qarama-qarshiligi badiiy konflikt asosini tashkil etadi. Asarda qahramonlarning fojiaiy qismlari orqali muallif jamiyatdagi adolatsizlikni fosh qiladi. Bunda Nurmat togʻa obrazi alohida oʻrin tutadi. U insoniylik, halollik, mehnatsevarlik timsoli sifatida koʻrsatiladi. Biroq u zamonasining adolatsiz tuzumi qurboniga aylangan. Qamoqdan qaytgach, Mirvalining bosimi ostida, togʻdagi yolgʻiz shiyponda umidsiz hayot kechiradi.

Yozuvchi Said Ahmad psixologik portret yaratishda qahramonlarning oʻy-fikrlari, oʻz-oʻziga bergan savollari, ichki noroziliklari orqali ularning kechinmalarini ochib beradi. H.Umurov qahramonlarning ichki kechinmalarini shunday baholaydi: “Yozuvchi tasavvuridagi qahramonlarning azob va quvonchlari, hayajon va tashvish-kechinmalarini birga tortar ekan, yaratayotgan, uydirma asosiga qurilgan kartinasini koʻz oʻngida koʻrar ekan, u bu holatlar va predmetlarni shunchalik aniq va jonli sezadiki, natijada uni oʻz qalbida, koʻz oldida, haqiqiy hayotda yuz berayotgan kechinma va hodisadek qabul

qiladi”[9;28]. Asar qahramonlarining ruhiy portretlari orqali muallif, nafaqat, bir shaxsning, balki butun bir avlodning ichki iztiroblarini, mafkuraviy bosim ostida o‘z “men”ini yo‘qotgan insonlarning fojiasini ochib beradi.

NATIJALAR. O‘zbek adabiyotida psixologizm an‘analari XX asr boshlarida Cho‘lpon, Qodiriy, Fitrat singari ziyolilar ijodida yuzaga chiqqan bo‘lsa-da, ularning asarlarida psixologik tahlillar asosan ruhiy portret, ichki tortinchoqlik, axloqiy qarashlar darajasida qolgan edi. Sovet davrida badiiy psixologizm ko‘pincha ideologik qaramlikka moslashtirildi, shaxsiy kechinmalar ijtimoiy ruhiyat bilan almashtirildi. Ammo mustaqillikdan keyingi davr adabiyotida inson, uning individual ruhiyati, ichki kurashlari, o‘zini anglash harakati markazga chiqdi.

Bu jarayonda Said Ahmad ijodi, ayniqsa, “Jimjitlik” romani o‘ziga xos bosqichni tashkil etadi. Ushbu roman adabiyotimizda psixologik tahlilga asoslangan, badiiy tafakkur orqali inson qalbining murakkab qirralarini ko‘rsatgan asarlardan biridir. Said Ahmadning tajribasi shundaki, u voqealarni emas, insonlarning ichki kechinmalarini, ruhiy olamini tasvirlaydi.

Bu roman faqat bir shaxsning emas, balki butun bir avlodning, butun bir jamiyatning ruhiy turg‘unlik va uyg‘onish o‘rtasidagi noaniq kechinmalarini badiiy aks ettirgan. Said Ahmad obrazlari real hayotdan olingan bo‘lsa-da, ularning ichki olami ramziy va umumlashtirilgan ruhiyatni ifodalaydi.

XULOSA. Shunday qilib, zamonaviy o‘zbek adabiyotida psixologizm yo‘nalishining shakllanishida “Jimjitlik” romanining o‘rni beqiyos. Ushbu asar orqali yozuvchi nafaqat ruhiy iztiroblarni tasvirlaydi, balki o‘quvchini bu iztiroblarni anglashga va ularni ichdan his qilishga majbur qiladi. Bu esa romanning estetik ta‘sir kuchini oshiradi. Said Ahmadning “Jimjitlik” romani o‘zbek adabiyotida badiiy psixologizm yondashuvining yuksak namunasidir. Ushbu roman zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi psixologik talqinga boy asarlar

qatoridan mustahkam o‘rin egallaydi. U o‘zbek adiblarining inson ruhiyatini chuqur anglashga bo‘lgan intilishini, shuningdek, o‘zbek o‘quvchisining ham badiiy idrok darajasi o‘zgarib borayotganini namoyon etadi. Shu jihatdan, “Jimjitlik” – nafaqat, ruhiy fojiani tasvirlovchi roman, balki badiiy psixologizm maktabining o‘ziga xos namunasi sifatida adabiyotshunoslikda alohida baholanishi lozim bo‘lgan asardir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov N., Mamajonov S. va boshqalar. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
2. Mustaqillik davri adabiyoti. – Toshkent: Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2006.
3. Nazarov B. Hayotiylik – bezavol mezon. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1985.
4. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2007.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – T.: Akademnashr, 2013.
6. **Rasulov A.** *Badiiylik – bezavol yangilik.* Toshkent: Sharq, 2007.
7. Said Ahmad. Jimjitlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1990.
8. Sattorova G. Milliy xarakter va badiiy talqin. – Toshkent: Fan, 2007.
9. Umurov H. Badiiy ijod asoslari: darslik. / Mas‘ul muharrir: B.N.Valixujayev. – T.: “O‘zbekiston”, 2001. – B. 28.
10. Umurov H. Badiiy psixologizm va hozirgi o‘zbek romanchiligi. – Toshkent: Fan, 2002.
11. Hamdamov U. Badiiy tafakkur tadriji. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002.
12. Doniyorova Sh. Davr va qahramon muammosiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti. – 1999. – №3. – B. 46–47.